

sborník

PŘÍSPĚVKŮ K AKTUÁLNÍM TÉMATŮM NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČE

MPSV 2015

 PRÁVO NA DĚTSTVÍ

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

OPERAČNÍ PROGRAM
LIDSKÉ ZDROJE
A ZAMĚSTNANOST

PODPORUJEME
VAŠI BUDOUCNOST
www.esfcr.cz

8 PRÁCE S ŽADATELEM V PRŮBĚHU ZPROSTŘEDKOVÁNÍ

Jana Navrátilová

Cílem kapitoly je nastínit možné pracovní postupy pracovníků sociálně-právní ochrany dětí krajských úřadů, kteří se podílejí na zajištění zprostředkování náhradní rodinné péče, a to ve všech jeho fázích společně s dalšími odbornými pracovníky, zejména společně s náhradními rodiči a při stálé reflexi toho, v jehož zájmu se zprostředkování provádí, tedy dítěte a jeho potřeb. V jednotlivých částech kapitoly se budeme věnovat zařazení žadatelů do evidence, výběru vhodného žadatele pro dítě, kterému je třeba zprostředkovat náhradní rodinnou péči, prvnímu pohovoru a prvnímu setkání žadatelů s dítětem, vzájemnému setkávání a způsobu vyhodnocování zprostředkování, tedy svěřením dítěte do péče budoucích osvojitelů nebo pěstounů. V závěru kapitoly si přiblížíme sledování průběhu péče budoucích osvojitelů nebo pěstounů před vydáním soudního rozhodnutí.

Každé fázi zprostředkování je věnován samostatný oddíl. V každém oddílu jsou uvedena legislativní vymezení práce odborných pracovníků krajských úřadů, popis běžné praxe a možné jiné postupy (zejména ty, které by mohly být realizovány při dostatečném personálním obsazení těchto pracovišť). Dále uvádíme kazuistiky, které mohou upozornit na nedostatky stávajícího systému a vyvolat diskusi k potřebě legislativních nebo metodických změn ve zprostředkování zejména směrem ke sjednocení praxe.

V době, kdy dochází k zásadním změnám ve výkonu sociálně-právní ochrany dětí (včetně procesů náhradní rodinné péče), i s ohledem na rozdílnou situaci jednotlivých krajů, je třeba zdůraznit, že následující příspěvek vychází z dobré praxe Libereckého kraje a nastíněné postupy se proto nemusí shodovat s praxí jiných krajských úřadů. Praktické postupy, které v Libereckém kraji (LK) uplatňuje Krajský úřad (KÚ), ale samozřejmě může uplatnit kterýkoli jiný subjekt, který se do dané fáze zprostředkování na žádost Krajského úřadu zapojuje. Doufáme proto, že tato kapitola přispěje k diskusi o sjednocení praxe a zavedení podrobnějších standardů ve zprostředkování náhradní rodinné péče krajskými úřady, včetně standardů personálních.⁴⁰

8.1 Fáze odborného posouzení a zařazení žadatelů do evidence

8.1.1 Legislativní rámec

Postupy pro podání žádosti o zařazení do evidence žadatelů vhodných stát se osvojiteli nebo pěstouny, odborné posouzení žadatelů a zařazení do evidence jsou upraveny v § 19a až § 27a zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, v platném znění (dále jen ZSPOD). Žadatelé mohou být jen fyzické osoby starší 18 let, které mají obvyklé bydliště v České republice nebo splňují podmínky pobytu na území ČR podle zvláštního právního předpisu upravujícího pobyt cizinců na území ČR po dobu nejméně 365 dnů. Žádost fyzické osoby podávají u obecního úřadu obce s rozšířenou působností (dále jen ORP) příslušného podle místa jejich trvalého bydliště. Přijetí žádosti a další postup je

⁴⁰ Kritérium 4b standardů kvality sociálně-právní ochrany dětí (personální zabezpečení výkonu SPOD) upravené vyhláškou č. 473/2012 Sb., o provedení některých ustanovení zákona o sociálně-právní ochraně dětí se nehodnotí u pracovníků na úseku SPOD krajských úřadů.

upraven v § 21 ZSPOD a obecně se řídí správním řádem, jedná se tedy o správní řízení, kdy řízení o zařazení do evidence žadatelů vhodných stát se osvojiteli, pěstouny nebo pěstouny na přechodnou dobu je zahájeno podáním žádosti a je ukončeno pravomocným rozhodnutím krajského úřadu (dále jen KÚ). Proti rozhodnutí KÚ je možné podat odvolání, které se podává u toho KÚ, který rozhodnutí vydal. Odvolacím správním orgánem je Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, kterému je odvolání spolu se spisovou dokumentací žadatelů s vyjádřením KÚ postoupeno k dalšímu řízení.

Orgán SPOD ORP zajišťuje k žádosti žadatelů zákonem určené doklady, které jsou jednak předkládány žadateli a jednak jsou opatřovány přímo tímto orgánem. Veškeré doklady se stávají součástí spisové dokumentace žadatelů, kteří mají v průběhu celého řízení i po jeho ukončení v souladu se správním řádem právo do dokumentace nahlížet a pořizovat si kopie jednotlivých listin. Podáním žádosti také žadatel poskytuje souhlas orgánu SPOD se zjišťováním dalších údajů potřebných pro zprostředkování, zejména o tom, zda žadatel svým způsobem života bude pro dítě zajišťovat vhodné výchovné prostředí; k tomu, aby kdykoli zjišťoval, zda nedošlo ke změně rozhodných skutečností a vyjadřuje souhlas s účastí na přípravě fyzických osob k přijetí dítěte do rodiny. Pokud má žadatel svěřeno dítě do pěstounské péče (dále jen PP) nebo je poručníkem, musí dokumentace vždy obsahovat vyjádření toho, s kým žadatel uzavřel dohodu o výkonu PP. K žádosti se vyjadřuje rovněž orgán SPOD ORP.

Po doručení žádosti a dokumentace KÚ je zahájeno odborné posouzení. Odborné posouzení dle § 27 ZSPOD zahrnuje posouzení charakteristiky osobnosti, psychický stav žadatele, posouzení jeho zdravotního stavu, zhodnocení přípravy k přijetí dítěte do rodiny, motivace žádosti o přijetí dítěte, vyjádření dětí žadatele k přijetí dítěte, jsou-li takového vyjádření schopny s ohledem na svůj věk a rozumovou vyspělost; posouzení schopnosti dětí žijících v domácnosti žadatele dítě přijmout do rodiny; zjištění bezúhonnosti žadatele a dalších osob žijících v jeho domácnosti; u pěstounů na přechodnou dobu posouzení schopnosti pečovat o děti vyžadující speciální péči a schopnost spolupráce s rodiči těchto dětí.

Zákon také výslovně stanoví, že zprostředkování osvojení a pěstounské péče na území ČR zajišťují pouze krajské úřady, a vymezuje případy, ve kterých se zprostředkování neprovádí. Skutečnost, že krajské úřady neprovádějí odborné posouzení fyzických osob příbuzných nebo blízkých dítěti, není laické veřejnosti příliš známa.⁴¹ Je otázkou, zda a do jaké míry by mělo být odborné posouzení rozšířeno i na tyto osoby. Nový občanský zákoník⁴² v § 954 o svěřením dítěte do péče jiné osoby říká jen tolik, že pečující osoba musí skýtat záruky řádné péče, mít bydliště na území ČR a souhlasit se svěřením dítěte do osobní péče. Ujala-li se osobní péče o dítě osoba příbuzná nebo dítěti blízká, dá jí soud přednost před jinou osobou, ledaže to není v souladu se zájmy dítěte. Ani zde tedy zákon nepočítá s tím, že by pečující osoby z okruhu příbuzných nebo blízkých osob dítěti měly být vždy podrobovány odbornému posuzování nebo jeho části (zejména přípravě k přijetí dítěte do rodiny) a ověření záruk řádné péče soudy často provádí formou vyžádání zprávy orgánu SPOD ORP příslušného dle místa trvalého bydliště dítěte.⁴³

⁴¹ V rámci úvodních rozhovorů a přípravy k přijetí dítěte do rodiny v Libereckém kraji o tom s žadateli o PP hovoříme a zjišťujeme, že s tímto faktem jsou seznámeni prakticky jen žadatelé, kteří již mají v pěstounské péči svěřeno dítě z jejich rodiny, například prarodiče.

⁴² Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, účinnost ode dne 1. 1. 2014

⁴³ Například ve Skotsku se přípravě podrobují i osoby dítěti blízké, které žádají o svěřením dítěte do péče.

8.1.2 Spolupráce s OSPOD obecních úřadů obcí s rozšířenou působností při zpracování dokumentace žadatelů postupované na krajský úřad

Jsou to sociální pracovníci OSPOD ORP, kteří se na úřední půdě poprvé setkávají se zájemci o přijetí dítěte do rodiny. Odbornost těchto pracovníků a jejich připravenost podat žadatelům správné informace je proto klíčová. Již v této fázi je totiž nezbytné, aby potenciálním zájemcům o náhradní rodinnou péči (dále jen NRP) vysvětlili nejenom proces zařazení do evidence a podali základní informace o formách NRP, ale zejména o dětech, které potřebují náhradní rodinu.

Sociální pracovníci provádí ohlášená šetření v místě jejich bydliště. Krajský úřad má možnost v rámci metodického vedení OSPOD ORP ovlivňovat způsob a obsah komunikace těchto sociálních pracovníků se zájemci, obsah zpráv OSPOD ORP o žadatelích zasílaných krajskému úřadu a vyjádření se k jejich zařazení do evidence a tím tak ovlivnit podklady pro pozdější vytipování vhodných žadatelů ke konkrétnímu dítěti a snížení rizik neúspěšného zprostředkování. V rámci metodické činnosti KÚ je možné předávat metodická doporučení k jednotnosti postupů na pravidelných poradách s pracovníky specializovanými na NRP, doplnit povinnou dokumentaci písemnými vzory tiskopisů pro žadatele nebo doporučeními ke struktuře zpráv zasílaných krajskému úřadu. Pracovníkům OSPOD ORP Libereckého kraje jsou zajišťována pravidelně intervizní setkání.

Ze spisové dokumentace KÚ čerpá podstatné informace o žadatelích, proto je její úroveň velmi důležitá. To, co se pracovníci krajských úřadů mohou dozvědět z dotazníků pro žadatele a zprávy sociálního pracovníka, může ovlivnit proces odborného posouzení (například rozsah a zaměření psychologického šetření, přípravy k přijetí dítěte do rodiny, počtu pohovorů s žadatelem, vyžádání dalších doplňujících zpráv). V rámci metodického vedení jsme poskytli sociálním pracovníkům podkladový materiál k obsahu zpráv a k tomu, co je pro další odborné posouzení z našeho pohledu podstatné sledovat.⁴⁴ Ačkoli to zákon doslovně neuvádí, požádali jsme například o sdělení, zda žadatelé jsou, či nejsou kuřáci. Tato skutečnost může být důležitá například při rozhodování o vytipování vhodných žadatelů k dítěti, které trpí astmatem nebo jiným onemocněním, při kterém by kuřácké rodinné prostředí mohlo nepříznivě ovlivnit jeho zdravotní stav.

„Povinnou“ spisovou dokumentaci jsme rozšířili i o krátký dotazník, týkající se představ žadatelů o dítěti, které by chtěli do rodiny přijmout. Jeho obsah se liší podle typu péče, o kterou se jedná.⁴⁵ Dotazník nevypovídá ani tak o tom, jaké dítě po zařazení žadatelé skutečně přijmou, jako spíše reflektuje, s jakým očekáváním a představou o svých možnostech žadatelé na počátku řízení přicházejí (před přípravou k přijetí dítěte do rodiny a před poskytnutím podrobných informací o dětech žijících mimo svou původní rodinu).

Tento dotazník využíváme v rámci pohovorů s žadatelem například ke zjištění úrovně jejich porozumění situaci dětí, které se do NRP dostávají, ke zjištění případné tolerance žadatelů k jiným dětem než dle jejich představy. Ověřujeme si také vzájemné pochopení obsahových významů pro žadatele – například pod pojmem „dobrý zdravotní stav“ si může jeden žadatel představovat vše, co neomezuje dítě v samostatném pohybu, a pro jiného jen situaci, kdy zdravotní stav dítěte je bez jakéhokoli lékařského nálezu. Žadatele také vyplňování dotazníků může přivést k zamyšlení nad některými alternativami, například úvaze nad přijetím dítěte se zdravotním omezením. Žadatelé je ale třeba jednoznačně

⁴⁴ Viz příloha 8.1.

⁴⁵ Vzory těchto formulářů předávaných žadatelům OSPOD ORP Libereckého kraje jsou v příloze 8.2 až 8.4.

vysvětlit účel dotazníku tak, aby nedošlo k nedorozumění a tento nebyl považován za „požadavky“, jimž má zprostředkující subjekt vyhovět.

Otázkou je proto, i kdy žadateli takové otázky položit: Je-li tomu před přípravou, lze s případnými předsudky či nereálnými požadavky dále pracovat. Pokud dotazník vyplní až po přípravě, lze uvedené skutečnosti zvážit v kontextu celého posouzení, částečně může posloužit i jako zpětná vazba kvality příprav žadatelů.

Obsah a odborná úroveň jednotlivých zpráv úřadů se může výrazně lišit. V rámci zprostředkování se setkáváme se zprávami OSPOD ORP nejenom z našeho, ale i z jiných krajů. Zprávy mohou být od velmi formálních a stručných až po obsáhlé a vypravěčské s použitím mnoha výrazně emocionálních a hodnotících výrazů. Zprávy s mnoha expresivními výrazy mohou vzbuzovat u žadatelů i odborných pracovníků obavu o zachování profesionality pracovníků a neovlivnění jejich hodnocení například momentální náladou žadatele, pracovníka nebo objektivitou informací z okolí.

Jako vhodné pro další využití se jeví, aby zprávy obsahovaly jak anamnestická data, tak i zachycení atmosféry, ve které probíhala veškerá jednání s žadateli. Při úvodních setkáních s žadateli lze autenticky zaznamenat prvotní vyjádření a motivace, se kterými žadatelé přicházejí. V pozdějších jednáních se již mohou žadatelé vědomě či nevědomě přizpůsobovat očekáváním ze strany posuzujících odborníků. I z tohoto důvodu se v rámci metodické činnosti s pracovníky OSPOD ORP o obsahu zpráv snažíme vést opakovaně diskusi včetně vysvětlování, z jakého důvodu a k jakému účelu konkrétní informace slouží (například vazba na psychologické nebo zdravotní posouzení žadatelů).

Řada pracovníků vyjadřuje nejistotu v situacích, kdy žadatelé vzbuzují pochybnosti o předpokladech stát se náhradním rodičem, avšak získané informace není v danou chvíli možné spolehlivě potvrdit ani vyvrátit (například neoficiální sdělení zaměstnavatele o podezření na požívání alkoholu žadatelem). Pokud tato sdělení nejsou sociálním pracovníkem do zprávy zaznamenána, nelze téma na úvodním jednání s žadateli na krajském úřadu otevřít. I z tohoto důvodu považujeme průběžné diskuse se sociálními pracovníky OSPOD ORP o žadatelích jako vhodný nástroj ke sjednocení praxe v rámci kraje nebo republiky. Za účelem jednotné praxe by mohlo být částečným řešením doplnění zpráv sociálních pracovníků stanovením počtu bodů na škále hodnotící schopnosti a potenciál žadatelů. Škála s přesnými kritérii by také zajistila objektivizaci zjištění sociálních pracovníků.

8.1.3 Průběh a vyhodnocení odborného posouzení žadatelů v kontextu budoucího zprostředkování

Průběh a vyhodnocení odborného posouzení je nedílnou součástí následujícího zprostředkování, a pokud dojde v této fázi k nesprávnému vyhodnocení a ze strany žadatelů nesplnitelným očekáváním vůči procesu zprostředkování a vůči dítěti, zvyšují se možná rizika neúspěšnosti zprostředkování. Jak uvedeme dále, neexistují v současné době definovaná měřitelná kritéria toho, co to je „úspěšná a neúspěšná“ individuální náhradní rodinná péče.

Po doručení dokumentace přichází první kontakt se žadateli, jehož formy se různí. Některé krajské úřady osloví žadatele dopisem s informacemi o doručení žádosti a dalším postupu, některé telefonicky kontaktují žadatele, některé je písemně pozvou na osobní jednání. Žadatelé mají velký zájem o informace, jak řízení probíhá, jak se bude časově dále posouvat a sama informace o tom, že žádost byla krajskému úřadu doručena, je pro ně významná.

V poslední době je praxí KÚ LK telefonický kontakt se žadatelem, kdy mu sdělíme informace o doručení žádosti a současně datum prvního setkání a jeho obsahu. Žadatelé mají možnost se hned vyjádřit k vhodnosti termínu, vysvětlit případné důvody pro jeho odmítnutí a rovněž se hned zeptat na to, co je v tuto chvíli zajímavá. Oproti původnímu systému písemného pozvání se domníváme, že je telefonický kontakt příjemnější a pomáhá při navazování kontaktu ještě před osobním setkáním na úřadě. První telefonát je také zajímavou zkušeností s žadatelem, neboť každý žadatel má určitý způsob, kterým se představuje (nebo nepředstavuje) do telefonu, jak hovoří, jak je schopen naslouchat, zeptat se, požádat o vysvětlení nebo odložení telefonu na později apod.

Prvnímu osobnímu jednání na KÚ je věnována velká pozornost. Jsou zváni pouze žadatelé, jejich děti se tohoto pohovoru neúčastní. Účastní se ho vždy sociální pracovník, který se stane klíčovým sociálním pracovníkem žadatelů po celou dobu řízení a vedení v evidenci a posuzující psycholog. Jednání se skládá ze dvou částí a trvá až čtyři hodiny.

V úvodu s žadatelem hovoří sociální pracovník za přítomnosti psychologa. Oba se žadatelům představí, předají kontakty a domluví vhodné způsoby vzájemné komunikace po celou dobu řízení. S ohledem na snížení případného stresu u žadatelů (jsou v neznámém prostředí, cítí se být posuzováni) je jim nabídnuto občerstvení formou nápojů a je zajištěno klidné a důstojné místo pro jednání (přepojeny telefony, cedulka na dveře nerušit, dostatek prostoru a pohodlné sezení apod.).

Sociální pracovník vysvětlí žadatelům účel tohoto setkání a jeho strukturu. Vyzve je ke kladení dotazů v průběhu celého řízení. Žadatelé se pochopitelně zpočátku neorientují v tom, na základě čeho bude jejich žádost hodnocena a jaká jsou měřítko nebo kritéria, na základě kterých bude jejich žádost posuzována. Z tohoto důvodu je právě toto téma úvodním okruhem rozhovoru se žadatelem. Často už samotné sdělení, co znamená odborné posuzování, kým bude prováděno a jak bude časově probíhat, je pro žadatele podstatné a současně rozhovor uvolňující (zajímají se o praktický průběh přípravy, možnost změny termínů, odložení apod.). Žadatelé jsou informováni, že v případě, kdy budeme mít důvodné pochyby o jejich dalším pokračování v řízení nebo budeme mít závažné důvody pro jejich nezařazení do evidence, pozveme je ihned a tyto skutečnosti s nimi osobně projednáme. Nebudeme je nechávat v nevědomosti nebo nejistotě a skutečnost, že je nezařadíme do evidence, jim sdělíme co nejdříve.⁴⁶ Rovněž je seznámíme s možností kdykoli od žádosti odstoupit nebo řízení přerušit na dobu nezbytně nutnou.

Poté se sociální pracovník společně s žadatelem vrátí k jejich žádosti doručené z obecního úřadu a ujasní si zde uvedené skutečnosti. Okruh témat z dokumentace se může u jednotlivých žadatelů výrazně lišit. Žadatelům je průběžně přiměřeně vysvětlováno, proč jsou na konkrétní skutečnosti dotazováni, neboť někteří žadatelé v této pro ně stresové situaci mohou různě reagovat a často se jedná o reakci související více s pocitem nejistoty nebo ohrožení jejich záměru než se samotnou skutečností, na kterou jsou dotazováni. Případné nesrovnalosti nebo skutečnosti, které by již v tuto chvíli mohly být důvodem pro jejich nezařazení do evidence, jsou konkrétně pojmenovány a je projednáno, jak budou řešeny. Například finanční nebo bytová situace žadatelů může mít různou historii a perspektivu, žadatelé jsou proto dotazováni na současnou situaci, případně možnosti řešení, včetně toho, zda bude vyřešena do doby vydání rozhodnutí.

⁴⁶ Tato možnost má oporu i v § 22 odst. 6 ZSPD.

Pokud se jedná o závažnou skutečnost, která by mohla být důvodem pro nezařazení žadatele do evidence, v praxi se osvědčilo o této části jednání sepsat protokol (s veškerými náležitostmi dle správního řádu), ve kterém jsou žadatelé s touto skutečností prokazatelně seznámeni a je domluven konkrétní termín a způsob, jakým dojde k nápravě, a kde je popsáno, jak bude KÚ postupovat, nestane-li se tak. Tento způsob může působit velmi úředně a formalisticky, avšak v praxi se ukazuje, že mají-li žadatelé potíže v některých oblastech svého života již při podání žádosti a podají-li ji i přes upozornění sociálního pracovníka OSPOD ORP, pak často i další upozornění ze strany krajského úřadu vnímají jen částečně, sami nepřipouštějí možná rizika situace a po uplynutí určitého času (bohužel řízení probíhá po dobu více měsíců) mají tendenci tvrdit, že nebyli upozorněni, že nevěděli, že je kvůli tomu nezařadíme apod. Na druhé straně řada žadatelů je velmi nejistá například z důvodu dočasné ztráty zaměstnání nebo pracovní neschopnosti, ačkoli z našeho pohledu se nejedná nutně o skutečnost, která by omezovala nebo snižovala jejich předpoklady stát se náhradním rodičem. Z těchto důvodů považujeme společnou reflexi doručené žádosti v rámci prvního jednání s žadatelem za podstatnou.

Dalším velkým okruhem rozhovoru s žadatelem je jejich představa o dítěti, které by přijali do rodiny. Základem tohoto rozhovoru je dotazník, který žadatelé vyplnili, a také poskytnutí informací o dětech, pro které hledáme náhradní rodiče. Sdělujeme žadatelům, že zastupujeme zájmy dětí, které potřebují náhradní rodinu, a vysvětlujeme proces zprostředkování. Konkrétně sdělujeme, do jaké míry se jejich představa o dítěti blíží okruhu dětí, které pro danou formu náhradní rodinné péče máme v evidenci. Téma je příležitostí pro řadu dotazů, ze kterých vyplývá velké ovlivnění veřejnosti médii a prezentovanými dogmaty, například osvojitelé často sdělují, že měli z médií pocit, že osvojení dítěte bude otázkou chvíle, neboť děti jsou přece plně kojenecké ústavy a dětské domovy.

Toto téma je zejména u budoucích osvojitelů velmi náročné a emotivní, avšak pomáhá nám vzájemně pochopit své role v budoucím procesu zprostředkování. Žadatelé jsou více konfrontováni s tím, do jaké míry je jejich představa (nabídka) využitelná v praxi (poptávka). Téma představy o dítěti otevíráme také proto, abychom žadatele upozornili na nutnost v průběhu přípravy pracovat s případnými předsudky a na možnosti posunu (například rozšíření věkové hranice, pohlaví dítěte, etnika). Dotazováním zjišťujeme, jak se žadatelé orientují v některých pojmech, co je pro ně konkrétně na charakteristice přijímaného dítěte důležité, zda dokážou přijmout dítě takové, jaké je. Toto téma také často souvisí s motivací žadatelů k přijetí dítěte a přijetím vlastní situace.

V případech, že jsou již v rodině děti (ať již vlastní nebo svěřené), hovoříme s žadatelem o tom, jak vnímají tyto děti budoucí dítě, jaká je jejich představa o dítěti. Hovoříme o potřebách jejich dětí a slučitelnosti těchto potřeb s potřebami přijatého dítěte. Téma neslouží k hlubšímu porozumění žadatelů potřebám jejich a přijatých dětí, může však ukázat, zda a jak o nich žadatelé uvažují.

V závěru rozhovoru s žadatelem je dán prostor otázkám včetně ověření, zda pro ně byly informace srozumitelné a potřebné. Poté sociální pracovník odchází a žadatelům se věnuje psycholog a zahajuje s nimi druhou část jednání.

Cílem úvodního rozhovoru v rámci samotného psychologického vyšetření je snaha psychologa pomoci žadatelům snížit situační úzkost, resp. větší či menší nejistotu, obavy a napětí, které k situaci hodnocení přirozeně patří. Od žadatele se očekává otevřenost a schopnost ve velice krátké době nechat úplně cizího člověka nahlédnout do všech zákoutí jeho duše. Je proto zcela na místě, aby se vyšetřující psycholog představil nejenom jménem, ale uvedl alespoň i stupeň dosaženého vzdělání včetně praxe. Je to vstřícný krok, který žadatelé většinou, když ne přímo verbálně, tak spíše neverbálně oceňují, což se projevuje na celkovém uvolnění atmosféry. Poskytnutí informací o tom, jak

bude vyšetření probíhat, na jaké otázky má vlastně ve své zprávě psycholog odpovědět, co se od žadatelů očekává, a co naopak mohou oni očekávat od psychologa, je nejen základní společenskou slušností, ale přispívá to k vytvoření dobrého pracovního vztahu, které je pro psychologické vyšetření nezbytné.

Psychologické vyšetření obvykle zabere osm až deset hodin, skládá se jak z klinických, tak i testových metod a je rozděleno do nejméně dvou částí. Někdy je ovšem důvod k podrobnějšímu vyšetření, které je pak realizováno ve více setkáních. Hned po úvodním rozhovoru žadatelé vyplňují převážně dotazníky zaměřené na vyloučení psychopatologie a zmapování osobnostních dispozic. Tato část psychologického vyšetření většinou po úvodním záznamu není pro žadatele nijak intelektuálně náročná, ale je poněkud únavná a vyžaduje zhruba od dvou do čtyř hodin soustředěné práce.

Druhé setkání je plánováno tak, aby psycholog mohl ověřit výsledky použitých testových metod v podrobném rozhovoru s každým žadatelem zvlášť. Na závěr individuálního rozhovoru je také vhodná příležitost ke sdělení výsledků psychologického vyšetření a k diskusi zejména o sporných bodech psychologického posouzení, což by mělo být stejnou samozřejmostí jako představení se psychologa v rámci prvního setkání s žadatelem. Závažná psychopatologie jako jsou psychotická onemocnění, těžké neurózy, sexuální aberace či poruchy osobnosti se u žadatelů o zprostředkování náhradní rodinné péče tak často jako v klinické praxi nevyskytují. V těchto případech se psycholog může opřít o jasně definovaná diagnostická kritéria, propracované testové metody a v lepším případě i o vlastní klinickou zkušenost. Posuzování žadatelů o náhradní rodinnou péči se však většinou odehrává v daleko psychologicky subtilnější rovině, tj. v širokém pásmu „normality“.

Konečný výstup z psychologického posouzení by měl zahrnovat zhodnocení motivace žadatelů k přijetí dítěte, jejich očekávání a představ o dítěti, zmapování zkušeností žadatelů s výchovou v primární rodině i jejich současných předpokladů k výchově přijatého dítěte. Z osobnostních dispozic žadatelů je pak v centru zájmu psychologa především morální a charakterová vyspělost žadatelů, temperament, jejich psychická odolnost, sociální dovednosti, stabilita partnerského vztahu a řada dalších charakteristik. Žadatelé by měli mít určité vlastnosti, které jim dovolí být pro dítě autoritou a současně se mu přiblížit i citově, pochopit jedinečnost svého vychovatelského poslání a současně klást jen takové cíle a požadavky, které jsou dítěti dostupné. Měli by být schopni spolupracovat s odborníky a ochotní se dále vzdělávat, aby byli schopni a připraveni vyrovnat se s velmi náročnými výchovnými úkoly.

Zhodnocení předpokladů žadatelů pro výkon náhradní rodinné péče je však pouze dílčím cílem psychologického vyšetření. V případě doporučujícího výroku by nemělo chybět také odborné zhodnocení, pro jaké dítě by z hlediska jeho charakteristik, nároků a potřeb byli daní žadatelé nejvhodnější. Dodržujeme totiž zásadu, že nehledáme dítě pro žadatele, na jejich zakázku, ale naopak se snažíme konkrétnímu dítěti najít nejvhodnější náhradní rodiče.

V praxi náhradní rodinné péče se nezdědka objeví problémy, které někdy vzbuzují otázku, jak do péče takových žadatelů mohlo být svěřeno dítě. Na tomto místě je potřeba zdůraznit, že posouzení charakteristiky osobnosti, resp. psychického stavu vychází z aktuálního stavu a situace žadatelů a jakákoli prognóza je vždy pouze orientační. Na rozhodnutí o zařazení žadatele se podílejí další odborníci a další doprovázejí náhradní rodinu po příchodu dítěte do rodiny. Ti všichni nesou svůj díl zodpovědnosti za celý proces.

Po ukončení úvodního jednání s žadatelem jej sociální pracovník a psycholog zanalyzují a sociální pracovník o něm provede do spisu záznam. Pokud byl během jednání pořízen

protokol, je také součástí spisu. Pokud nebyly zjištěny závažné důvody pro případné zastavení řízení nebo zamítnutí žádosti již v tuto chvíli, jsou žadatelé nahlášeni organizátorovi příprav k přijetí dítěte do rodiny (v LK přípravy realizuje příspěvková organizace kraje). Nahlášení probíhá písemně spolu s přiloženými kopiemi části dokumentace (osobní dotazníky, představy o dítěti, zpráva OSPOD ORP). Po vyhodnocení diagnostických testů je průběžná zpráva psychologa založena do dokumentace a zaslána k odbornému posouzení posudkovému lékaři krajského úřadu (dle metodického vedení MPSV se posudkový lékař vyjadřuje k žadatelům až po psychologickém posouzení). Snažíme se, aby posouzení zdravotního stavu bylo ukončeno před zahájením přípravy nebo nejpozději během ní. Po doručení dokumentace poradně jejich sociální pracovník telefonuje žadatelům a informuje je o doručení žádosti a předběžně o termínu přípravy. Nejpozději měsíc před zahájením přípravy poradna žadatelům zasílá písemné pozvání na přípravu s rozpisem jednotlivých setkání.

Na tomto místě je třeba znovu připomenout, že jde o praxi, jež se osvědčuje v Libereckém kraji. Některé kraje naopak svými vlastními psychology nedisponují a průběh posouzení se proto může kraj od kraje výrazně lišit. Spíše v obecné rovině se v odborných kruzích také vedou již delší dobu diskuse o tom, nakolik je potřebné plošné psychologické posouzení a zda by naopak nebylo vhodné, aby bylo prováděno, až když je doporučí například lektor, který vede přípravy, nebo kontaktní pracovník apod.⁴⁷

Před zahájením každé skupiny přípravy se osobně setkává klíčový sociální pracovník a psycholog krajského úřadu s dvojicí lektorů, kteří danou skupinu přípravy povedou. Společně hovoří o jednotlivých žadatelích, jejich představách o dítěti a ze strany KÚ zaznívají případné okruhy témat, na které by bylo vhodné se v rámci přípravy více zaměřit, například nejasná motivace žadatelů, nesoulad představy o dítěti se situací žadatele, vztahy v rodině a zjištění názoru dětí žijících v rodině k přijetí dítěte do rodiny. Je také diskutována potřeba navýšení rozsahu přípravy o další individuální konzultace, například při podání žádosti o více forem náhradní rodinné péče, u rodin s více dětmi v péči apod.

Během přípravy jsou sociální pracovník a psycholog KÚ také zapojeni v rozsahu dle forem NRP. Přípravy se účastní vždy maximálně 16 osob, zpravidla osm párů nebo sedm párů a dva samožadatelé. Účast je nutná i u společně posuzované osoby s žadatelem, například žadatelka a její druh. Přípravy probíhají zpravidla v období 2,5 měsíce v několika setkáních, v Libereckém kraji v pracovních dnech.

Po úvodním setkání, které slouží k seznámení skupiny, se koná setkání, kterého se jako lektor účastní sociální pracovník OSPOD KÚ Libereckého kraje, zpravidla klíčový sociální pracovník žadatelů.⁴⁸ Tématem je systém sociálně-právní ochrany dětí a role budoucího náhradního rodiče v tomto systému (odlišné v jednotlivých typech NRP). Cílem je seznámit žadatele i s alternativami jejich péče o dítě a orientaci v systému (kdo, o čem a proč v životě dítěte rozhoduje, kdo je jejich partnerem při péči o dítě, jaké má kompetence apod.). V rámci každé přípravy probíhají dvě individuální konzultace s žadatelem (tříhodinová setkání vedená psychology z poradny) u osvojitelů, u pěstounů a žadatelů o osvojení s dětmi je další individuální konzultace navíc zaměřena na jednání s dětmi žijícími v rodině. U pěstounů na přechodnou dobu je rozsah individuálních konzultací 20 i více hodin z přípravy a vždy se nejméně jedné z nich účastní i klíčový sociální pracovník a psycholog KÚ LK.

⁴⁷ Navýšení hodin přípravy je předtím vždy projednáno s žadatelem a je jim vysvětleno.

⁴⁸ Na KÚ Libereckého kraje má aktuálně jeden sociální pracovník na starost všechny žadatele o osvojení a pěstounskou péči, jeden sociální pracovník pěstouny na přechodnou dobu (mimo jiné agendy). Každý se tak specializuje na danou formu péče.

Posledního setkání žadatelů na přípravě se účastní klíčový sociální pracovník KÚ a zodpovídá dotazy, které vyvstaly během přípravy, popř. ujasňuje některá témata. Po tomto setkání psychologové vedoucí přípravu seznamují žadatele jednotlivě s obsahem zprávy, kterou budou zasílat krajskému úřadu. Zpráva hovoří kromě motivace žadatelů, rodinného systému a připravenosti na přijetí dítěte do rodiny i o případných rizicích na straně žadatelů a doporučeních pro zprostředkování.

Po ukončení přípravy se koná další osobní schůzka klíčového sociálního pracovníka a psychologa KÚ s psychologem, kteří vedli přípravu. Nyní pracovníci poradny sdělují své poznatky o žadatelích z přípravy a podrobněji odůvodňují vyjádření týkající se případného zařazení nebo nezařazení do evidence tak, aby psycholog KÚ důvodům dostatečně rozuměl a měl možnost je zpracovat do své závěrečné zprávy. Setkáním je zpravidla ukončeno odborné posouzení žadatelů a spis obsahuje veškeré podklady pro vydání rozhodnutí.

Dle správního řádu (SŘ) není povinné seznamovat žadatele s podklady pro vydání rozhodnutí, pokud je žádosti vyhověno. KÚ LK však žadatele zpravidla na tento úkon zve a všem žadatelům umožňuje se s podklady seznámit nebo je zve na závěrečnou konzultaci. Při osobním jednání klíčový sociální pracovník a psycholog znovu hovoří s žadatelem o představách o dítěti a žadatelům sdělují svá doporučení například využití doby „čekání na dítě“ k osobní terapii žadatelů (zejména u osvojitelů) nebo vhodného profilu dítěte. Tam, kde se představa žadatelů a doporučení KÚ výrazně liší, je toto téma již probíráno v průběhu řízení a před vydáním rozhodnutí jsou žadatelé již dříve informováni o tom, že může být z tohoto důvodu jejich žádost zamítnuta. V případě zamítnutí žádosti jsou o tom žadatelé informováni na předchozích jednáních a v rámci úkonu seznámení se s podklady před vydáním rozhodnutí⁴⁹ je do protokolu zaznamenáno jejich vyjádření a případné návrhy na doplnění řízení. Žadatelé jsou také poučeni o možnosti a způsobu podání odvolání.

Po výše uvedené poslední schůzce s žadatelem se schází všichni pracovníci sociálně-právní ochrany dětí krajského úřadu a jsou seznámeni klíčovým sociálním pracovníkem žadatelů s dokumentací žadatelů a návrhem na zařazení nebo nezařazení do evidence, k čemuž se vyjadřuje i posuzující psycholog. O jednání je sepsán protokol, který je součástí spisové dokumentace žadatelů. Je-li zvažováno zamítnutí žádosti o zařazení do evidence, je často již během procesu posouzení využívána individuální nebo týmová supervize, aby došlo k minimalizaci rizik neprofesionálního přístupu pracovníků a zvážení dalších možných alternativ. Klíčový sociální pracovník vyhotovuje rozhodnutí ve věci a odesílá je žadatelům. Odůvodnění rozhodnutí zahrnuje shrnutí zjištění o žadatelích v rámci odborného posouzení včetně vypořádání se s případnými sděleními žadatelů při seznámení s podklady pro vydání rozhodnutí. Sociální pracovník zajišťuje v průběhu celého řízení veškerou administraci žádosti v souladu se správním řádem.

Zásadami celého odborného posouzení je:

- otevřenost a transparentnost pro žadatele,
- sdílení informací o průběhu procesu se všemi spolupracujícími odborníky (pracovníky OSPOD ORP a pracovníky přípravy, posudkovým lékařem) a žadatelem,

⁴⁹ Dle § 36 správního řádu.

- průběžná informovanost žadatelů o možnostech dalšího postupu a předávání doporučení odborníků,
- respektování rozhodnutí žadatelů a jejich volby dalšího postupu, ochrana dítěte před potenciálními a reálnými riziky na straně žadatelů.

Cílem celého procesu pro odborníky i žadatele by mělo být poznání aktuální kapacity a schopnosti žadatelů k přijetí dítěte a dosažení vzájemné shody v charakteristikách dítěte, které by se v rodině žadatelů cítilo bezpečně a jehož potřeby by mohly být žadateli satureovány. Potenciál žadatelů by měl být v rámci výše popsaného průběhu odborného posouzení znám i žadatelům samotným. Schopnost náhledu některých žadatelů získají, někteří částečně, nebo vůbec ne. Je zodpovědností krajského úřadu, aby měl schopnosti žadatelů zmapované a bral je v úvahu při zprostředkování více než slovně prezentovaný zájem žadatelů o určité dítě (zásada ochrany dítěte před zájmy žadatelů). Neschopnost žadatelů nahlédnout na své dispozice a své jednání vůči ostatním se jeví jako významné riziko pro další spolupráci a zprostředkování a v kontextu s dalšími riziky může být důvodem pro nezařazení do evidence. Příprava k přijetí dítěte do rodiny sama o sobě nemůže zajistit připravenost žadatelů na vše, co může nastat. Cílem je spíše seznámit žadatele s jinými pohledy na situaci přijetí dítěte a život s ním a informovat je o možnostech, kam se v případě potřeby obrátit s žádostí o další doprovázení a pozitivně žadatele motivovat k využívání těchto možností.

KÚ obdržel v roce 2010 žádost o zařazení do evidence žadatelů vhodných stát se pěstouny od ženy ve věku 54 let se středoškolským vzděláním, třikrát rozvedené, která žila ve společné domácnosti s rozvedeným druhem a jeho dvěma nezletilými dětmi. Žadatelka žila s partnerem a jeho dětmi v domě, ke kterému nebylo dosud ukončeno majetkové vyrovnání po jejím třetím rozvodu. Žádost podala po třech měsících vztahu s partnerem, který se původně do domu nastěhoval jako podnájemník.

Žena měla děti z předchozích manželství, které byly již zletilé a žily mimo domácnost. Dům nebyl bezbariérový, obytný prostor tvořily tři místnosti a kuchyň. Žadatelka byla v době podání žádosti nezaměstnaná, její druh měl příjem, vysokoškolské vzdělání, byl zaměstnán na dobu určitou, za prací dojížděl. Žadatelka při jednání uvedla, že na nápad přijmout tři děti do pěstounské péče ji přivedl její druh. Ona sama měla touhu být nějak užitečná, avšak formu pomoci jí nabídl druh. V žádosti uváděla, že přijme jakékoli děti včetně dětí jiného etnika a se zdravotním postižením.

V průběhu vyřizování žádosti ženy si podal žádost o zařazení do evidence žadatelů vhodných stát se pěstouny i druh žadatelky (trvalé bydliště měl v rámci jiného ORP). Také uváděl, že chce přijmout do PP tři děti bez omezení, tedy i s postižením, bez určení věku apod.

Zprávy OSPOD ORP k oběma žadatelům byly velmi podrobné a věnovaly se veškerým stránkám života žadatelů (jejich dětství, pracovní historii, rodinným vztahům, nezletilým dětem, představám o PP atd.).

Ze zpráv a z následujících jednání na KÚ bylo zjištěno několik rizikových okruhů, se kterými byli oba žadatelé seznámeni. Žena neměla vyřešenou bytovou situaci, muž byl zjištěn závažná nemoc s nepříznivou prognózou, představy žadatelů o přijetí celkem šesti dětí do PP v rámci jedné domácnosti neodpovídaly bytovým poměrům žadatelů, motivace muže k přijetí dětí se jevila jako sledující vlastní zájem zabezpečení stálého příjmu (žádost byla podána v době, kdy pěstoun pobíral odměnu pěstouna jako plat až po přijetí tří dětí). Jednání a motivace žadatelky se jevila jako altruistická, ale její náhled na potřeby dětí byl velmi idealistický. Žadatelova motivace a celkový přístup k přijetí dětí byl zcela neosobní, bez projeveného zájmu o potřeby dětí přicházející do náhradní péče.

Jeho zájem se orientoval na technický proces odborného posouzení a svěřeni dětí. Nebyl schopen ani ochoten přijmout i jiné názory týkající se NRP.

Žadatelova žádost byla zamítnuta ještě před absolvováním přípravy k přijetí dítěte do rodiny, zejména z důvodu jeho zdravotního stavu. Jeho onemocnění mělo nepříznivou prognózu s významným dopadem na jeho pečovatelské schopnosti v budoucnosti. Muž podal proti rozhodnutí odvolání, kdy zamítnutí z důvodu zdravotního stavu označil jako diskriminaci zdravotně postižené osoby.

Žadatelka spolu s druhem (jako společně posuzovanou osobou nikoli jako žadatelem) nastoupila do přípravy k přijetí dítěte do rodiny. Před zahájením přípravy byla informována o tom, že nejpozději do jejího ukončení musí doložit vyjasnění své bytové situace a finančních podmínek pro přijetí alespoň jednoho dítěte bez zdravotního postižení. Během přípravy se potvrdil přístup druhá žadatelky k NRP jako prostředku zajištění vlastní osoby v době nemoci a nemožnosti vykonávat povolání. Byly u něj pozorovány projevy nemoci bez přiznání potíží. Rovněž byla zjištěna netolerance ke kontaktu dětí s biologickou rodinou, kterou považoval spíše za „módní trend“. Žadatelka ani její druh nepovažovali nemoc druhá za možnou kontraindikaci realizace PP. Oba podceňovali zátěž spojenou s nemocí druhá pro rodinný systém. Žadatelka měla tendenci se přetěžovat. Muž možný vliv nemoci a současně přijetí dětí do PP na jeho vlastní děti nepřipouštěl.

Žádost žadatelky byla zamítnuta KÚ z důvodu nevyřešené bytové a finanční situace, krátké historie vztahu žadatelky a partnera, zdravotního stavu druhá, který bude vyžadovat zapojení žadatelky do péče o něj a převzetí péče o druhovy dvě nezletilé děti. Psycholog nedoporučil zařazení žadatelky do evidence z důvodu podceňování náročnosti pěstounské péče druhem žadatelky a jeho nepřipouštění si prognózy zdravotního stavu. V celkovém kontextu žádosti byla konstatována převažující motivace partnera žadatelky, jeho tlak realizovat pěstounskou péči skrze žadatelku. Žena měla tendenci podceňovat zátěž a tendence přetěžovat se.

Odvolání žadatele bylo ministerstvem práce a sociálních věcí (dále jen MPSV) zamítnuto. Odvolání žadatelky bylo také postoupeno MPSV, MPSV vyzvalo žadatelku k objednání na revizní psychologické posouzení, na které se však neobjednala. Byla vyzvána k vyjádření ohledně řízení a žadatelka po roce vzala své odvolání zpět a řízení bylo zastaveno.

8.2 Fáze výběru vhodného žadatele pro dítě, kterému je třeba zprostředkovat náhradní rodinnou péči formou osvojení nebo pěstounské péče

8.2.1 Legislativní rámec

Dle § 22 odst. 1 ZSPOD krajský úřad vede pro účely zprostředkování osvojení nebo pěstounské péče evidenci dětí uvedených v § 19a odst. 1 (dále jen evidence dětí) a evidenci žadatelů vhodných stát se osvojiteli nebo pěstouny (dále jen evidence žadatelů). Dle § 53a zákona je ministerstvo správcem informačního systému sociálně-právní ochrany dětí, který obsahuje mimo jiné údaje o žadatelích o zprostředkování osvojení nebo pěstounské péče a o dětech zařazených v evidenci dětí pro zprostředkování osvojení nebo pěstounské péče. Elektronický informační systém je však prakticky několik let nefunkční.

Ustanovení § 21 zákona uvádí, co OSPOD ORP zajistí do spisové dokumentace dítěte, kterému je třeba zprostředkovat náhradní rodinnou péči, a stanoví povinnost ORP postoupit kopii spisové dokumentace dítěte neprodleně krajskému úřadu. Krajský úřad pro účely vedení dítěte v evidenci zajistí dle § 27 odborné posouzení dítěte, tedy posuzuje úroveň tělesného a duševního vývoje dítěte, včetně jeho specifických potřeb